
Butlletí

Excursionista de Catalunya

Excursions per Navarra

ESTELLA

PER a l'arqueòleg, per a l'artista i fins per al turista de certa cultura, el viatge de Pamplona a Estella té l'interès d'una visita a un museu, car se li presenta l'ocasió de poder admirar, entre altres coses notables, dos exemplars magnífics de portes del període de transició, mostres de la influència àrab, que el preparen per a encisar-se més encara davant la que trobarà a Estella, del mateix caràcter, germana; exemplars, tots tres, únics a Navarra ensems que els més formosos que puguin trobar-se.

Una d'elles és la de l'església de Santiago, de Puente la Reina, vila emplaçada en un centre de comunicacions format per quatre carreteres, tres que van a Pamplona—per Astrain, Belascoain, i Enery que va també a Tafalla—i la quarta a Estella i Logroño. Això li dona vida i importància. La vila s'estén per una plana estreta, closa a Ponent i Llevant, per les collades de Sant Miquel. Fort de la Infanta Isabel i castell de Charrenchulo, i s'obre pel Nord i Migjorn, vers una plana curulla de camps conreats, horts i tupides arbredes, fonts totes de riquesa.

Les muralles, el pont vell, les parròquies de Santiago i Sant Pere i les esglésies de la Trinitat i Crucifix tenen positiu interès.

La porta de la parròquia de Santiago és una mostra superba del període de transició, com ja he dit, que té una influència àrab

declarada, i recorda lleument l'art de Poitou i Saintonge. Dels tres exemplars lobulats que trobarem en poques hores, és aquest, potser, el més antic, ja que comparat amb els altres dos que veurem prompte, no triga pas gaire a observar-se que els seus arcs presenten una configuració diferent.

Les portes lobulades—i apliqui's el que vaig a dir a totes tres—són, no cap pas dubtar-ho, reminiscències de l'estil àrab i ensems demostració d'haver treballat en elles algun musulmà, o bé convertit o bé dels que continuaren vivint en el país o que hi arribaren procedents d'Àfrica, cosa que en aquest antic reialme és explicable, car tots els exemplars en què es veuen rastres d'aquest estil daten del regnat de Sanxo el Fort, l'expedició a l'Àfrica del qual és prou coneguda.

I per si aquestes raons, unides a les gregues orientals que es veuen adornar els lòbuls, no fossin prou fortes per a fer-me discrepar del parer del gran crític en Pere de Madrazo, que apuntà la idea que tal volta eren degudes—dites portes—a artistes del Nord, apareixen, en totes elles, dues particularitats de les portes àrabs, ço és, la diafanitat de l'arc i la manca de timpà.

El conjunt de la que ara admirem, és un model de refinada elegància, elegància que curulla en els lòbuls flordellisats i cairrellats, i en la fauna i flora, admirablement interpretades, reproduïdes en les pedres dels capitells, amb meravellós sentit artístic i real.

Entre capitell i capitell de les columnes laterals, es veuen—cosa particular—unes columnetes o baquetes que coronen rústegues testes. L'arc és de mig punt, i les cinc arquivoltes ornades amb figures i animals capriciosos, gairebé tots mutilats avui, descansen en elles. La franja que corre al llarg i damunt els capitells, és d'un treball ric i admirable. La beutat del conjunt es completa amb les meravelloses proporcions de l'abocinat: les dues estàtues que flanquegen la porta junt amb dues escultures curioses sostingudes per un repeu i que gairebé ni rastre conserven de cap detall; en una d'elles sols es veu el modelat d'un tros formosíssim i en l'altre el d'un home nu lluitant amb un monstre quimèric que degué ser, segurament, una fòrmula al·legòrica dels temps medievals, qui sap si la reproducció d'un mite dels adoptats pels Pares de l'Església i els Doctors, per tal d'inculcar amb formes materials, les veritats revelades, reminiscència d'un emblema, tan vell com el món i com l'art, de la força humana, tramès per les antigues religions politeïstes al cristianisme que, durant l'Edat Mitjana, l'emprà per significar el triomf de l'esperit sobre la matèria, de la intel·ligència

sobre la força bruta, de la gràcia sobre el pecat, del bé sobre el mal.

L'interior del temple no és pas el primitiu, de tres naus, sense dubte. Avui solament en té una, clara i espaiosa, de nervatura formosa, sostinguda per pilans cilíndrics que surten de les parets. Aquesta construcció, reforma o el que fos, és del xv, deguda, tal volta, a en Carles el Noble que tant protegí i s'ocupà de Puente la Reina. Malauradament, el segle xviii deixà el segell de la seva manera de comprendre la bellesa i majestat, posant a l'exterior la part alta del cloquer, i dintre, l'atri de bon aspecte, cal dir-ho, i el retaule d'atreuit treball, pompós, d'efecte enlluernador, daurat, que tal volta substituï obres de mèrit més positiu per l'interès de la Història de l'art. No cal pas dir que el *populo barbaro* és el que més admira del temple, junt amb dos monumentals gerros japonesos, regal d'algun adinerat *indiano*, els quals, sobre daurats repeus, s'ofereixen a la veneració dels ciutadans badocs.

La parròquia de Sant Pere, mereix una visita. Presenta dos caràcters: romànic i ogival. La façana, de gran antiguitat, i la porta, són d'una senzillesa talment extremada. L'interior renovat al segle xv, quedà reduït a una sola nau de quatre trams, sense creuer i amb baquetons sense cap mena d'adornaments, dels quals arrenca la nau gòtica. En un dels altars oberts a la paret del costat del presbiteri, a la mà de l'Evangeli, és curiosa la representació que es veu de la Santíssima Trinitat, igual a la que també hi ha a l'església de Santiago, que acabem de deixar, representació contrària a les declaracions del Papa Benet XIV, ço és, amb tres figures masculines, amb igual barba, de la mateixa edat i vestits igualment, que recorden les representacions de l'august misteri en molts quadros i escultures franceses, i els mosaics grecs de Ràvena que semblen renovar l'heretgia dels teopasxites que pretenen que el Pare, el Fill i l'Esperit Sant havien patit igualment en l'obra de la Redempció. No deixa d'ésser curiosa aquesta repetició en les dues esglésies d'una mateixa vila.

La pàtria de l'insigne músic n'Emili Arrieta, antiga Gares, s'anomenà, fins al regnat d'en Sanxo el Major, Puente del Arga, prenent, després, el nom definitiu, en manar construir la reina na Mayor, el pont gran de pedra, per a major comoditat dels peregrins que anaven cap a Compostela.

Els Templers ocuparen en altres temps el convent dit del Crucifix, dins el qual avui hi ha un dels barris més espessos de la vila; els cavallers de Sant Joan de Malta fundaren el de Trinitaris, i les

monges agustines el de *Sancti Spiritus*. Encara es conserva la fortificació que respectà, ningú sap per quina raó, el cardenal Cisneros, voltada per formosa arbreda que serveix de passeig delitós.

La vila de Cirauqui ens mostra, després de córrer uns quants quilòmetres més, una altra de les esmentades portes. En aparèixer el poble, a la vorera esquerra del riuet anomenat Salado, amb les seves cases apinyades, destacades algunes vora el riu, entre prats motejats d'arbredes, recordarem els dies tràgics de les sagnants guerres civils que destrossaren la península, cobrint de dol les més riques i ufanoses regions, dol que li pertoca en part ben crescuda. La vila ens mostra una plaça trista amb l'església de Santa Catarina que té una porta curiosa.

La famosa porta de l'església parroquial de San Romà, és tan important i de tanta beutat com la de la seva germana de Puente la Reina. És lobulada i sense timpà i també es barregen en ella els gustos bizantins i orientals; la seva elegància és gran, i meravellosa l'execució. Alguns creuen haver llegit sentències mahometanes en els trets enigmàtics que decoren les arquivoltes. El Crismó que ocupa la plaça del lòbul central, porta ben marcats senyals orientals que demostren la procedència de l'artífex que va treballar-les. Tot això fa que sigui aquest monument una joia ensem que l'exemplar potser més característic del gènere de transició de què venim ocupant-nos.

Camí avall, en estrènyer-se l'horitzó i canviar d'aspecte el terrer, trencant-se més per moments, i a poc d'entrar en una mena de congost, una vall tancada per turons i roquissars, amb vinyes, oliverars i fruiterars, partits per formosos jardins que reflexen els colors variats i cridaners de llurs plantes i flors en l'espill de l'Ega, que s'esllavissa als seus peus, apareix sobtosament, enfilant-se per les penyes, una ciutat. Veure-la, travessar un pont i entrar-hi és cosa d'un instant.

És Estella, la famosa ciutat navarra, petita en extensió; gran, històricament i monumentalment considerada, estesa a banda i banda de l'Ega que, tot banyant-la, descriu una gran corba, o millor dit, una ferradura, voltant-la, gairebé, entre roques pelades i altíssims turons, amb els millors carrers i notables edificis, costa amunt del vessant. La seva situació no pot pas ésser més pintoresca, en una vall solcada per l'Ega—un dels afluents més importants de l'Ebre—que s'esmuny en mig d'àlbers i pins, entre horts i jardins fertilitzats per recs nombrosos i voltada d'accidentat terrer que forma una defensa natural que li ha permès de resistir

a tants i tants setges, en tots els temps, si bé els seus habitants sempre procuraren, i procuren, que la defensa fos lluny de les muralles per evitar que l'enemic dominés apoderant-se de les altures.

Com ja hem vist, a la història navarresa, la ciutat pot dir-se que sempre serví de penyora, d'ostatge, per a respondre a paus i avinences polítiques.

Sanxo el Fort, per tal d'augmentar la població que ja hi havia fundà i poblà de francs, no se sap la data, el barri que s'anomenà Lizàrraga, contrariant els frares del poderós monestir de Sant Joan de la Peña que volien fundar-lo prop del seu terme en terres de la seva propietat. El rei lluny d'avenir-se a llur pretensió, manà construir un castell vora el barri, creient que era millor portar a les altures de Lizàrraga els peregrins de Compostela. En Sanxo el Savi, tornà en 1187, a augmentar la població, construint-hi un altre barri en el lloc anomenat el Parral, vora Sant Miquel, i l'any següent n'aixecà un altre en l'Arenal, i concedí als nous pobladors el fur dels burgesos. Estella vingué a ésser una mena de ciutat composta de navarresos, francs i jueus. No cal pas dir les gelosies ni les desavinences dels veïns de barri i barri, ni que a la llarga sorgiren i es desenrotllaren lluites sagnants, Els furs que en Sanxo Ramírez atorgà a la ciutat foren verament exorbitants. Uns quants anys després de concedits, Estella i Lizàrraga encara es consideraven viles diferents; després, gràcies als privilegis que els sobirans anaren concedint-li i als ajuts reials, sorgiren monestirs i esglésies, s'engrandiren els barris i s'uniren superficialment.

L'any 1332, degut a la rivalitat entre francs i navarresos, sortiren a la superfície les desunions; i es reproduí el conflicte amb més força, l'any següent. L'autoritat hagué de dissoldre les confraries de Nostra Dona del Puy i de Nostra Dona de Salas.

Llavors, la diversitat de races i procedència dels veïns d'Estella provocà un fet gravíssim, la bàrbara matança de jueus dirigida pel franciscà Fra Pere Olligoyen, fet llastimós que solament aconseguí aturar el creixement de la ciutat, de la seva riquesa, mermar el veïnat i privar-la de la gent més industriosa, malgrat el conreu de la usura, deixant arruïnat el barri dit de la Juderia, vora el castell, palau reial i convent de Sant Domingo, que emparat amb les lleis que asseguraven a les *aljamas* israelites de Navarra el respecte a les persones i béns dels establerts en elles, que eren molts, havia fet grans avenços. Segons conta la història, periren, víctimes de la venjança, deu mil jueus.

Malgrat la despoblació de la Juderia, contava Estella, l'any 1366, 17 barris i 64 cases de jueus poderosos; renaixien, com el fènix, de les cendres; en 1470, era considerable el nombre de jueus rics i la usura ofegadora, feia víctimes a dojo, tant, que el rei Carles el Noble manà, en una pragmàtica de reforma del vestir, als jueus que venien obligats a observar-ho. El document és curiós perquè revela, en el fons, que les famílies cristianes tornaven a ésser víctimes de la usura, mercès al luxe que volien conservar, i perquè ens mostra quelcom d'indiscutible de la indumentària del segle xv a Navarra. En parlar dels vestits diu: *que por quanto el Rey era certificado que la principal causa de la pobreza de la villa consistía en las execivas galas de las dueñas y otras mujeres manda tomando ejemplo de los príncipes antiguos y de los reyes de Castilla y Aragón, que las dichas dueñas de Estella no sean osadas de traer en guarniment alguno sobre sí oro ni plata en cadenas, garlandas ni en otra cosa alguna, salvo en cintas et botones de plata blanca, sin doradura e si quisiesen en la manga solamente. Otro sí, que no pueden traer perlas ni piedras preciosas, orfrese—ço és, tisú d'or—ni toquee, ni botones do haya filo de oro, ni forraduras—pells—de grises, salvo en los perpies, atamedia, media bayre—llúdriga—en amplo et en los perfires delanteros de los mantos, armiños de amplura de un dedo et non mas, nin traigan paños, nin vestidos de escarlata ni de oro, ni de seda. Y de todo esto pone por pena el que sea perdido lo vedado para el Rey, preboste y cerrazón de la fortaleza de la villa como no se hagan de nuevo. Ytem que esta ordenanza se entienda también con los judios.* En llegir aquesta pragmàtica sumptuària, Estella apareix a la imaginació semblant a la Bruges dels dies feliços del duc de Brabant, tal com Van Eyck representà, a la Venècia del Nord en alguna de les seves taules o com la pinta Memling en les seves, guarnides les dames de brocats escarlata i or, amb faldilles ribetejades de llúdriga o armini, mantells folrats de martres grises i llurs bustos rublerts de cadenes d'or, de brillants, rubís, perles i ple el cap de meravelloses puntes.

En començar el segle xv, durava encara la divisió dels ciutadans, i els bàndols prenién el nom de les famílies dels capitostes, els Ponces i els Learzas.

Les desavenences del rei Joan i el seu malaurat fill el príncep de Viana; la lluita d'agramontesos i beaumontesos; com ja diguérem, féu víctima a Estella de greus mals ensems que d'un trist paper, del qual se sortí airosa mercès al valor dels seus fills i de

Mossèn Pierres de Peralta. El cardenal Cisneros manà destruir el seu castell cèlebre i fort com el ferro.

I avui, en el lloc on s'alçaren, dominant la comarca, el castell i el seu palau reial, solament es veu l'enesprada roca, del tot nua, que els feia de pedestal, i una creu de ferro al cim, assenyalant la trista fi de la passada grandesa... Era, el castell, la fortalesa més pasmosa de tot Navarra, inexpugnable dalt d'aquella penya. El guardaven, a més de la naturalesa, cortines, cubs i galeries, i els tres forts avançats de Zasadambor, Belmecher i l'Atalaya. El palau del rei s'alçava dins el recinte, la part habitada en el vessant menys aspre de la roca. Encara es conserva la que fou capella reial, par-ròquia vulgarment coneguda amb el nom de Santa Maria del Castell o Santa Maria de la Juderia per estar a la vora de dit barri. L'absis sembla ésser del XII.

Dels nombrosos ponts que unien les poblacions diferents que constituïen la ciutat, sis o set, segons els historiadors, l'anomenat de l'*Azucarero*, verament monumental es conservà molt de temps; un dels generals de l'última guerra civil manà malauradament destruir la notable obra. L'únic que resta dels antics és l'anomenat *la cárcel* que junta els dos nuclis principals de població, l'alt i el baix, i pel qual es baixa directament de l'altura en què es troben reunits els monuments principals, al pla, on s'emplacen la casa de la vila, l'església de Sant Joan, la de Sant Miquel i el formós passeig ombregat per àlbers, oms i nogueres que s'estenen per la vorera esquerra de l'Ega, de punta a punta de la curva.

Les ondulacions del terror no permeten de contemplar la vila a distància. Per això diuen els seus ciutadans: *No se ve Estella sin llegar a ella.*

Dos portals, ja derruïts, foren els vestigis que acusaven les antigues muralles. Demés del pont indicat ja, creuen el riu el nou *Azucarero* i el de Sant Nicolau, Comerç, Lizàrraga, Sant Francesc, Puv, Carpinteria, Navarrería, Sancho Abarca, Rey i Espoz i Mina, les places, les dels Furs, de Santiago, Chapitela, Sant Francesc, Sant Martí i Mercat vell. El passeig de què parlàvem anomenat de los Llanos, que voreja l'Ega, té jardins, pedrissos i un quiosc per a la música; els carrers estan ben conservats, asfaltats, empedrats o coberts de macadam; les aceres ben arreglades, i tota classe de sanejaments. Els voltants tenen panorames verament encisadors, de rica i variada vegetació. A les cases es veuen molts escuts, i dins el terme s'ha trobat vestigis romans i una làpida hebrea, prop del que fou el barri dels jueus. L'edificació moderna, que co-

mença a veure's és de molta elegància; la plaça dels Furs i el carrer del Comerç tenen cases que no es donarien pas vergonya de qualsevol de les millors i més grans capitals. Entre la munió d'edificis antics de valor artística indiscutible, mereixen especial menció el situat gairebé a l'entrada del carrer Major: és del renaixement, balcons de columnes plateresques, balustrades en el brancals i entauladura materialment plena de delicats treballs i bustos de formós caràcter dins l'arc superior; la punta d'arc senzill de gran dovellatge, té una banda graciosa de baquetons ben treballats. En aquesta casa nasqué l'autor del *Tratado de navidades del mundo y del Amor de Dios*, Fra Diego d'Estella. En el mateix carrer, a l'altra mà, és notable el número 41, de caràcter gòtic, portal de dues ogives bessones, del xv, i el 43, plateresca, més moderna, i de gust més delicat que la de l'entrada. L'edifici més important és la casa-palau dels ducs de Granada d'Ega, presó, avui, del partit. S'alça a la plaça de Sant Martí i té la façana principal al carrer de Sant Nicolau. És d'aspecte robust, interessant, de tres cossos, construïda amb llosetes regulars, d'últims del xii o començament del xiii. La façana de la plaça no té més interès que el del cos mitjà en el qual es veuen un parell d'agimesos de gracioses arquivoltes de quatre lòbuls que vénen a formar una cenefa cairellada, de bon efecte. El cos superior i la torre quadrada, feixuga, fets de maons és del xvi, i no té cap importància.

El vertader interès arquitectònic queda reduït als dos cossos, baix i principal—diguem-ho així—tancats dins el rectangle gran que formen la línia del sòcol de les columnes dels costats i l'ala de teulada sobre la qual descansa l'últim cos de moderna construcció. Els agimesos d'aquesta formosa façana, tenen molta més beutat que els de la plaça, ja que es componen, aquells, de dos taulers de pedra units sobre la columna partiona de la llum, i els arcs partits són com dues osques tretes del cantell del tauler, separada, l'una de l'altra, mentre que en aquests, els arcs de construcció en porten al damunt d'altres més petits, purament decoratius, no separats sinó units i rublerts d'un treball d'ornamentació meravellós, menut, afiligranats que els dona un aspecte de riquesa i elegància que mai poden arribar a tenir els altres. Aquesta varietat, dins la unitat del conjunt, és el que dona a les construccions medievals l'atractiu que no es troba en les dels temps posteriors al Renaixement. Les columnes laterals, que apareixen sobreposades, limitant-la, són de pedra picada, i els capitells que les coronen, d'una beuat encisadora. Són tots diferents i d'elegància suprema, tant en la

PUENTE LA REINA : PORTA DE L'ESGLÉSIA DE SANTIAGO

Cls. F. X. Parés i Bañra

CIRAUQUI : PORTA LOBULADA

Ol. F. X. Parés i Battra

ESTELLA : PRESÓ

Ol. A. Hias

ESTELLA : ESGLESIA DEL SANT SEPULCRE

ESTELLA : PORTA DE L'ESGLÉSIA DE SANT PERE LA RUA

Clis. F. X. Davés i Bartra

ESGLÉSIA DE SANT PERE LA RUA : CLAUSTRE

Cl. F. X. Parés i Bartra

CAPITELL DEL CLAUSTRE

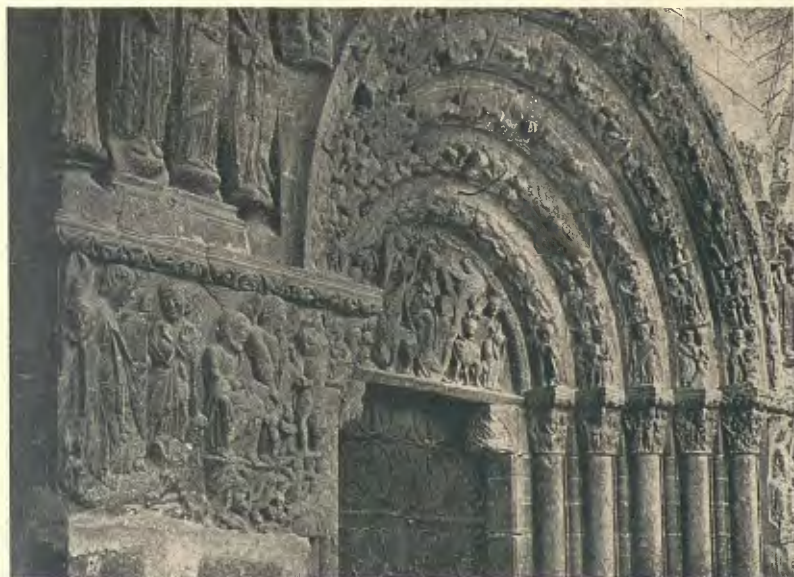
Cl. A. Mas

BÀCUL DEL BISBE PATRAS

ESTELLA : ESGLÉSIA DE SANT PERE LA RUA

ESTELLA : RUÏNES DEL CONVENT DE SANT DOMÈNEC

Uls. F. X. Parés i Bartre

ESTELLA : PORTA DE L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL

ESTELLA : INTERIOR DE L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL

Ols. F. X. Parés i Bartra

ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL : SEPULCRE

forma com en el treball de l'escultor. Un d'ells, mostra les gracioses pomes o capdells que tant solen sovintejar en la decoració del XII; un altre llueix les follies dels capitells romànics del XIII; el de l'angle superior, a mà esquerra, porta la clàssica silueta coríntia, i, el de la dreta, purament iconístic, una fantàstica combinació de sers monstruosos la significació dels quals és molt difícil desxifrar.

A la mateixa plaça de Sant Martí es troba la casa de la Vila vella, de façana sobreposada a la de l'antic convent de franciscans, d'estil greco-romà de certa grandiositat ornamental i bones proporcions, de tres cossos, de columnes estriades, corínties, el baix i el principal i el segon, constituint-ne un de sol, sense faixa de separació, decorats amb tres pilastres dòriques amb les seves corresponents cornises, sense altres buits que les dues finestres rectangulars de grans proporcions al principal, i quatre d'arc rebaixat, al segon. La façana és de pedra picada; decoren els buits rectangulars del principal i baix, muntants estriats i dintells interromputs; les armes de la ciutat i escuts espargits per la paret, amb repeus fastuosos, completen la decoració. L'ajuntament fa anys que deixà el casal de la plaça de Sant Martí.

Les joies d'Estella són les tres esglésies del Sant Sepulcre, Sant Pere la Rua i Sant Miquel.

La del Sant Sepulcre, situada vora el riu, que mulla l'absis, s'obre en el carrer de Curtidores, barri de l'antiga Juderia. Solament conserva reduïda la nau i façana; no pot hom fer-se cabal idea de la seva magnificència primitiva que prou mostren les restes dels airosos, elegants i ben proporcionats arcs ogivals i les formoses obertures romàniques de l'absis.

Estella, abans de caure sobre d'ella les calamitats de les guerres civils, inundacions i despoblació del XV, era una ciutat florent, arribant a comparar el seu comerç amb el de Burgos i Bruges, els més importants llavors; pot dir-se que tot el moviment es concentrava en el barri de la Juderia, al bell mig del qual s'aixecava el temple. Per això no té res d'estrany que la porta, que pagaren els comerciants del populós barri, sigui tan rica i tan ostentosa.

Verament és un notable exemplar de senzillesa i elegància, malgrat les meravelles del seu ric treball, que fa recordar les primeres construccions ogivals dels començos del gran segle de Sant Lluís i Sant Ferran. L'arc d'entrada és immens, abocellat; té el vèrtex a l'alçària de la línia superior de la paret i una arquivolta composta de dotze motlures biselades i prominents, acoplades de dues en dues, que formen sis arcs concèntrics (diguem-ho així)

amb escòcies intermitges de força profunditat. Les dotze columnes que sostenen els arcs, són esveltes i com prolongació dels nervis o motlures, i els seus capitells, petits, componen una mena de cenefa correguda, de fulles menudes, copiades de la flora europea. En els vèrtexs de l'arc gran es veuen florons de relleu, i el cobricela un llabell, biselat que descansa sobre dues repises de preciós treball, i molta sortida. Corona aquest arc, que bé en podríem dir triomfal, per les seves proporcions, un gromoll aixafat que serveix de peanya a una imatge del Salvador resuscitat i triomfant. Dins l'arc, sostingut per dos baquetons encavallats, de molta volada, posats sobre el parament dels brancals, s'admira el formosíssim timpà de tres zones, decorat d'alts relleus interessantíssims. Els de la zona inferior representen la Cena; la Crucifixió la superior, i tres passatges bíblics la del mig; la visita de les tres Maries al sepulcre del Senyor, Cristo davallant als inferns i l'aparició de Jesús a la Magdalena, rublerts de figuretes de meravellós treball, elegants proporcions i amb plects d'un art prodigiós, a les túniques.

Aquesta porta s'alça sobre una escalinata flanquejada per dos sòcols grans de llambordes, pedestal de les estàtues malmeses i corcades d'un bisbe i d'un abat. A dreta i esquerra, seguint la paret, i a mitja alçària de l'arc, va desenrotllant-se una faixa ampla de quadrifoliats sebollits i al seu damunt una galeria de nínxols d'arcs trebolats, sis per banda, que ocupen estàtues grans dels apòstols, d'un efecte verament majestuós. Sota la faixa que serveix de recolzer a l'Apostolat, la paret presenta una distribució molt desigual; a mà dreta, una gran arcada apuntada, amb la punta fregant la faixa, és dir, invadint-la amb l'estatueta que curulla el vèrtex, i a l'esquerra, tres nínxols emparats per un ràfec d'escassa volada, els quals no hi ha dubte que en altres temps foren destinats a enterraments.

L'església, avui d'una sola nau, mostra, al primer cop d'ull, la seva disposició diferent al plan del primitiu arquitecte; tot el que es veu sembla cridar que fou projectat un temple de tres naus, amb la capçalera molt ben orientada; també es comprèn que l'únic absis que té el temple no està construït per al presbiteri del gran temple que sembla anunciar la porta. Això dóna a entendre que aquesta no pot ésser la de la primitiva església sinó la que fou construïda amb els diners dels comerciants rics del barri, al segle XIII. Fan molt més possibles aquestes suposicions el fet indubtable que al XII ja existia l'església puig en ella se celebrà una concòrdia en la qual el monestir de Sant Joan de la Penya cedia a la ciutat

les tres esglésies de Sant Miquel, Sant Nicolau i del Sepulcre. La nau present és la d'un temple molt més gran que, o bé fou enderrocada o bé no fou possible de portar a terme; prou que ho denuncià la teulada, perquè, ¿com podia mai capir l'arquitecte que amb aital teulada vulgar pogués quedar dignament col·locada l'estàtua del Salvador?

Més encara; les estàtues del bisbe i de l'abat, dels costats, molt inferiors d'estil i treball a les de l'Apostolat, semblen provar-ho i, pel seu emplaçament, dir que pertanyen a l'antic temple romànic. Això sense tenir en compte que molt bé podrien ésser la del bisbe de Pamplona D. Pere i la de l'abat de la Penya Dadon, els quals firmaren el pacte abans esmentat.

Seguint cap el carrer de la Rua o Major, prompte es troba un altre dels monuments d'Estella, la parròquia de Sant Pere la Rua, la de més valor arqueològic, hereva de les preminències de Sant Pere de Lizarra, que molts pretenen haver estat la primera església d'Estella. Sant Pere de Lizarra té la tercera porta lobulada, la més perfecta, que en poques hores hem pogut admirar. És del XII, i del regnat de Sanxo el Savi, que fou el qui poblà la part del Parral i de l'Arenal.

És, naturalment, de transició i la més semblant a la de Puente la Reina. Com quasi bé totes elles, ofereix iguals característiques, ço és, la manca del timpà i dintells, tenir l'arc d'entrada lleument apuntat, descansant al damunt dels muntants, la primera arquivolta ofereix un entredós decorat per arcs penjats de molt bon efecte. Les dovelles de forma de flor de lliri embrionària, coberta alguna per un filet convex trencat en angle i deliciosament treballades, formen totes juntes una ziga-zaga en arc amb un elegant cairell de flors.

L'arc gran, abocellat, que corona la porta, compost de nombroses motllures de toro, concèntriques, que separen filets orlats amb profusió, uns de gracioses fulletes, altres de caps de clau i altres de trenes petites, descansa sobre una importa de superb treball que apar embolcallada en finíssimes puntes, sostinguda per columnetes de capitells corintis, decorades les bases amb quadrifolis de relleu. Solament les columnes agrupades en els muntants tenen fantàstiques serps, com a decoració, de fesomia oriental. La porta, descansa sobre un feixuc sub-basament de llosetes; el conjunt sobresurt dalt un planell al qual es puja per una espaiosa escalinata.

L'interior del temple, presenta, mirant cap a Orient, tres capçaleres amb els seus tres absis romànics que reben la llum per tres

graciosos finestrals. Arreu es veuen altars xurriguerescos de mal gust que malmeten l'església. Mereix una ullada l'escultura, d'aspecte bizantí, que represente Sant Pere; és policromada i està a l'altar collateral de mà dreta. El tresor, que es guarda dins un armari de la sacristia, té unes quantes peces famoses, entre elles un meravellós *lignum-Crucis* reliquiari d'argent afilegranat i finament treballat; un altre reliquiari amb una sagrada espina, un altre amb reliquies del Sant titular,* una creu parroquial molt notable, el famós reliquiari que guarda un omòplat de Sant Andreu, peça preciosa d'orfebreria en forma de templel prismàtic de base quadrada amb formosíssima peanya, columnetes, cúpula i bells acabaments treballats finament al cisell, sobredaurats i d'exquisit gust. Una arqueta de vori, primorosament treballada sembla que a volat cap a Alemanya, segons diuen.

Però la joia del tresor és el famós bàcul abacial, la valor artística i material del qual por dir-se que és inapreciable. L'art i la riquesa de la joieria van aparellades; certa tradició, sense cap mena de fonament, vol fixar la seva procedència a Orient, oblidant que els bisbes orientals mai usaren bàculs com aquest, enroscats, ja que els seus eren rectes acabant o bé amb una creu o bé amb una T; això sense tenir en compte el seu treball que mostra ben clarament, sense cap mena de dubte, la mà d'obra dels esmaltadors francesos del XIII, d'aquells artistes que treballaren tot fent meravelles de color i finesa, que avui encara admirem embadalits. És, aquesta joia, un exemplar esplendorós de l'orfebreria cristiana de començaments del XIII, sortida, no cal dubtar-ne, dels tallers famosos de Limoges, treballada en coure bronzejat, esmaltat magistralment amb colors vius i de suprema beutat amb emblemes de la lleialtat i l'astúcia. La forma no pot ésser ni més bella ni més elegant. L'enroscat forma una serp, bellament treballada. Es veu dins la corba final un petit lleó que aquella té agafat per la cua, representació, segurament, de la força domada per la prudència.

Els claustres, empotrats en una de les roques del palau castell, són interessantíssims per a l'arqueòleg i per al mateix turista. D'estil romànic pur, no poden ésser més artístics i bells. Hom es queda embadalit en contemplar l'elegància dels arcs i capitells, la noblesa tranquil·la del conjunt, que malgrat el mal estat de conservació, es defensa com un lleó, en resistir els menyspreus i barbàrie dels homes. Entre els arcs destrossats, els capitells trossegats roden per terra i l'eura que lluny d'embellir i dissimular destrossos amb certa poesia, tapa aquí preuats treballs, s'admira encara l'art sublim dels

qui esculpiren les pedres i compongueren l'obra. Poques vegades es troba en els capitells més varietat; i menys, un nombre tan gran de bellíssims exemplars dels dos estils que marquen l'època de transició, ço és, el romànic o de figures, i el de fulles, inspirat, el primer, en Bizanci, i, el segon, en l'escola francesa de Tolosa, remembrança del classicisme corinti. Així es comprèn que tantost es trobi un capitell, purament ogival, format per palmeres enroscades, com volutes que donen una silueta perfecta del capitell gòtic elegant i senzill, com s'entropessa amb un altre en el qual encisen les túniques o albes dels àngels que alcen un copó que recorda pels seus plecs les escultures dels monestirs de Vezelay, de Moissac, o bé es veuen, en altres, reproduïts objectes que demostren el luxe característic de les arts del Baix Imperi, per exemple, el relleu en què apareix un sarcòfeg ricament decorat, cobricelat per un *arcosoliu lucillo* ornat també profusament, del qual penja una magnífica làmpara votiva. Verament la vista da tanta beutat encisa.

Dins aquest nucli de la vila, prop de Sant Pere, es troben les ruïnes de l'antic monestir de Sant Domènec alçat sobre l'antiga sinagoga donada per en Garcia Ramírez al bisbe de Pamplona que hi edificà l'església dedicada a Tots els Sants, que més tard lliurà Teobald II a dos frares germans, els quals hi fundaren el monestir. Les ruïnes encara apareixen grandioses: treuen el cap pel cim de la ciutat amb els plomalls d'eura, molsuts, que l'omplenen de fantasia.

Un xic més lluny de les rònegues pedres emmolsades apareix l'església de Santa Maria, tot lluint el seu romanisme puríssim.

Ara, repassem el riu per un dels ponts, deixant al darrera la ciutat, que s'enlaira penyes amunt, i endinsem-nos per la plana—diguem-ho així—que també reuneix meravellosos monuments. Visitem primerament el més esplèndid, Sant Miquel, el de major riquesa arquitectònica de tots els de Navarra, rublerta la façana de sorprenents escultures.

Pel seu conjunt demostra tenir la mateixa antiguitat que Sant Pere La Rua. Té una porta romànica corprenent per la seva riquesa la formosor del treball, ensems que per l'interès que ofereix per a l'estudi de l'art de transició. Comparada amb la de Sant Pere, de la mateixa època, demostra completament l'observació del canonge francès Bourai, el qual assenyala, en tractar dels diferents estils arquitectònics de l'Edat Mitjana, com a propis de l'època de transició del XII i XIII l'ús dels arcs de mig punt i apuntats barrejats.

En aquest bell temple, l'arquitecte escollí el de mig punt com es veu en la porta esplendent de sorprenent riquesa estatuària raona-

da com poques puguin haver-n'hi. La gran arcada es compon de cinc arquivoltes concèntriques sostingudes per altres tantes columnes, per banda, que contornen un buit en el qual la porta, propiament dita, és un rectangle coronat per un timpà semicircular que reposa sobre dues taules reconeres, a mena d'encavellada.

A dreta i esquerra de la porta, es desenrotllen dues zones de decoració escultural partides per una faixa correguda, que segueix per damunt de les columnes abans dites, i sobre la qual reposen els arcs de les arquivoltes. La zona superior està decorada amb estàtues, i la inferior, amb posts d'alt relleu. Al damunt de la primera zona esmentada i a cada costat, es veu un arc apuntat. El conjunt d'aquesta porta que, per cert no està emplaçada a la façana paral·lela al presbiteri, sinó que dona entrada a la nau del Nord, forma una construcció que sobresurt del guarniment general de les parets del temple. L'estatuària, el relleu alt i baix, foren emprats, a dolls, res playeren arquitecte i artistes en obra tan magnífica que bé mereix un breu exàmen.

Al bell mig del timpà, en alt relleu, apareix la imatge del Salvador, assegut i amb un llibre a la mà esquerra, el de la llei nova, i fent semblant de beneir el poble amb la dreta, voltat d'una aurèola de quatre lòbuls i dels atributs dels evangelistes. Omplenen els dos extrems, dues figures que molt bé podrien ésser un rei i una regina. La motllura inferior d'aquest timpà serveix de dintell; les dues taules reconeres que l'aguanten i que surten de la última pedra dels montants de cada banda, són uns caps de monstre devorant un home.

Les cinc arquivoltes de l'arc gran estan rublertes de petites estàtues que deuen representar personatges i escenes bíbliques. La faixa que passa per damunt els capitells i, com he dit abans, s'estén pels costats, té el decorat de fèrules bizantines entretallades delicadament i formant greca en espiral; els capitells de les columnes són de fulles petites, i llurs basaments, de fulles d'aigua que van—diguem-ho així—a arrelar als sòcols decorats per quadrifolis. Els relleus de les dues pedres grans empotrades a cada banda de la porta representen, els de mà esquerra, la visita de les santes dones al sepulcre de Jesús segons el text de Sant Lluç, i l'altra Sant Miquel triomfant del dragó infernal i un grup de tres figures en les quals sembla que un àngel s'interposa entre una mena de fera i un gegant barbut, que està assegut amb tres criatures a la falda; llur mal estat de conservació mig menjats per la impietat del temps i dels homes, els relleus, no deixa endevinar el seu significat. Els

vuit Apòstols dels costats, de grans proporcions, i els quatre que l'artista col·locà junt als evangelistes que no foren apòstols, en altres espais, són tots uns formosos exemplars que mostren les qualitats que s'admiren en les altres figures, ço és, bones proporcions, acert i elegància en la disposició en la roba, i plecs graciosos i menuts de les túniques amb reminiscències dels accidents rutinaris, d'origen bizantí del XII, que encara no havien renunciat les escoles estranyes al moviment naturalista que començava ja a glatir per França. Tota aquesta obra escultòrica té molta semblança amb les miniatures dels còdexs del segle.

Destacats d'aquest cos, sortint enfora de la façana, es veuen, a una i altra banda de la paret, nínxols que degueren destinar-se a enterraments; tres d'estil romànic, a l'esquerra i dos de caràcter gòtic a la dreta.

L'interior té tres naus, de Llevant a Ponent, un creuer i tres absis; el presbiteri i els dos absis junt amb el braç esquerre del creuer són els de la primitiva construcció; la resta, fins les finestres precioses del braç dret corresponen a la restauració del XV. Al braç esquerre del creuer hi ha dos sepulcres notables, mig amagat un d'ells en un altar barroc; descobert l'altre, que és dels marquesos de Maruzabal. Al braç dret es troba el de Nicolau Martínez de Eguia i de la seva muller Catarina Pérez de Jaso, tia de Sant Francesc Xavier. El tresor de la parròquia no guarda res de veritable valor artística. En els claustres es troba la capella de Sant Jordi.

L'església de Sant Joan, de la plaça de la Constitució, no té cap valor artística. En canvi, la de Sant Pere Lizarra, si bé no té una importància exagerada, és obra del XV, no deixa d'oferir certa beutat en les voltes ogivals del presbiteri i de la sacristia, i en els grans finestrals llisos de l'absis poligonal.

A un tret de fusell, a mà esquerra, pujant, es troba al cim d'un turó, el famós santuari de la Verge del Puy, Montserrat navarrès, en el qual és venerada la preuada imatge que, segons conta la tradició, l'any 1085, descobriren uns pastors que trobant-se de nit a la muntanya guardant els ramats, restaren corpresos en albirar al cim de la serra una claredat tan intensa entre els arbustos i la brossa, que s'esparramava i reflexava, com estels lluminosos fins a perdre's de vista al lluny del lluny. La cegadora llum esplendia totes les nits, i aquells homes gairebé salvatges, sobreposant-se a llur astorament, muntaren al cim, furgaren per la brossa i dins ella, mig amagada, arrecerada en l'ombra humida, trobaren una imatge de Nostra Dona. De genolls l'adoraren i anaren tot seguit

a contar-ho al lloc més proper, Abarzuza. En processó pujaren a contemplar el miracle i adorar la miraculosa imatge. En saber-ho, el bisbe de Pamplona, en Pere de Soda, pujà, sense perdre temps, a postrar-se als peus de la Verge, acompanyat, diu la tradició, del rei Sanxo Ramírez. Afegeix que en voler baixar la imatge al poble, restà immobilitzada als pocs passos tan fortament que tots els esforços dels que la portaven per tal de seguir la davallada foren inútils. Llavors bastiren en el mateix lloc l'església, i per manament reial un hostel al seu costat per als pelegrins, que cada dia devenien més nombrosos. És de suposar que del primitiu santuari les revolucions i guerres civils han anat donant-ne compte, ja que l'art no es veu enlloc i és aquest un meravellós punt estratègic. L'aspecte de la imatge pertany a l'època visigoda. En el cap i en les extremitats mostra senyals de barbàrie. El primer, de proporcions exagerades, té el semblant de beatitud placèvola de totes les imatges dels primers segles del cristianisme, completament diferent de les madones franceses i italianes del XII i XIII, per exemple, la de la catedral de Pamplona, en la qual la placidesa és absorta, indeterminada, convencional i rutinària, la qual cosa revela manca d'estudi del natural. Les mans del Jesuset i de la Verge del Puy, són d'un dibuix completament gòtic. La fusta de la imatge és difícil de precisar puix tota ella està xapada d'argent, i la pietat dels devots l'ha omplert tant de joies de tota mena i qualitat que arriba a semblar un mostrari de joieria que continuament es canvia. El seu tresor de roba i joies és sorprenent.

El convent de Sant Francesc està convertit en palau municipal i escoles de bonic aspecte modern. El de Sant Agustí, prop del barri de l'Arenal, fundat per en Sanxo no presenta cap interès; el de la Mercè, serveix ara de caserna; el de Sant Benet, abans de Nostra Mare de les Dones, renasquè mercès a la caritat i munificència de Fra Prudenci de Sandoval, bisbe de Pamplona i historiador del segle XVII. El cavaller Bernat de Muntaner fundà el convent de Santa Clara, el XVII; embellí l'església emplaçada en la part més atractivola de la plana, dintre la ferradura de' riu.

Estella, té dos frontons bons, varis establiments benèfics, oficials i particulars, casinos, hotels i nombrosos hostals, bons jardins, delitosos passeigs, moltes fonts públiques, tres molins, un d'ells de maquinaria moderníssima, bones conduccions d'aigua i de serveis sanitaris; escoles models i col·legis excel·lents; filatures, fàbriques de baietes, adoberies, panyos, teixits de cotó, elaboració de pa de luxe, de xocolata, espardenyes, forns de calç i guix,

etc., etc. i una banda municipal i algunes parelles famoses de gaiters.

Sortint per la carretera de Logroño, cap a migjorn, per la porta Nicolau, es troba una petita capella moderna; en el mateix lloc s'alçà el famós monestir de Rocamador, residència de templaris primerament, i hospici de peregrins més tard. Sanxo el Savi el fundà poc temps després de la part baixa de la ciutat per a alberg dels peregrins que pasaven camí de Compostela. La devoció dels sobirans i ciutadans anaren enriquint-lo a poc a poc fins a fer-ne un dels més cèlebres, escollit per la noblesa com a lloc de descans de les despulles dels seus. La fundació s'inspirà, al mateix temps que la imità, en la francesa de Sant Amador. Els franciscans hi tenen establert un convent, i curen del culte de la capelleta moderna, que conserva l'absis semicircular de la construcció primitiva el qual mostra les cariatides típiques del període romànic i senyals lapidaris.

COMTE DE CARLET

Sobre la catalanitat de Cristòfol Colom *

MAY s'havia pogut provar que Cristòfol Colom fos genovès, tèsi sostinguda en vista de que ell mateix axí ho havia indicat, citantse al efecte son testament de 4 de maig de 1506 ahont deya: *Siendo yo nacido en Génova...* però, haventse demostrat qu'es fals, queda l'afirmació de molt poch valor; tant més, en quant son mateix fill Ferrán en la *Historia del Almirante D. Cristóbal Colón*, diu que no creu que sigui veritat. De segur qu'ell ho sabia del cert y volia negar l'origen italià, encara que sense atrevirse a revelar el veritable.

Recordis que quan se va extingir la línia masculina dels Colom al cap d'una vuytantena d'anys de fundat el patrimoni, va suscitar-

* Accedint a la voluntat de l'autor, transcrivim íntegrament aquest treball, respectant també la seva ortografia.

se un plet, presentantse l'italià Baltasar Colombo a recullir l'herència, sentli impossible demostrar son dret.

Tant era que Colom digués qu'era genovès, com nó; s'havia de provar i axò va ser impossible, perque no era veritat. Allavors com ara, era aplicable lo de: «Cantín papers y mentin barbes».

Anem a tractar els punts essencials del assumpte.

LA LLENGUA NADIUA DE COLOM ERA LA CATALANA

Colom no pot ser més que català. Ho ha demostrat plenament el Sr. Ulloa, ab son treball formidable d'erudició, sagacitat y bon sentit, el qual no podrà pas titllarse de parcial, donada sa condició de peruá.

L'haver transformat Colom en Colon, no té res de particular; en els nostres dies, s'ha cambiat Company per Compañy, Ortadó per Hurtado, y axò abans succehía molt més sovint. Al veure Puyol, o Puchol, Puyercós, Ripol, Burel, Prast, Pages, etc. tothom reconexerá de seguit els originaris Pujol, Puigercós, Ripoll, Burrell, Prats y Pagès. Molt major es la diferencia entre Lulio y Llull.

Si molt després del primer viatge a les Indies occidentals que l'almirall creya haver descobert va firmar Colon, Columbus y Colombo, es qu'havía decidit castellanisar el nom de casa, firmant algun cop en llatí en documents redactats en aquesta llengua.

No es pas ell l'únich cas; se podría citar de molts, en que ells matexos castellanisaven el propi llinatge, com en el cèlebre poeta Boscan y l'ilustrat jesuïta P. Colín, que tots dos hi varen afegir la *n* final.

Axò succeheix en tots els pobles y no ha pas de fer extrany, de la matexa manera que nosaltres varem transformar Jiménez, Pérez y Sancho, en Eiximenis, Peris y Xanxo (de formació vulgar que's veu en algun cognom).

La *m* post-vocàlica en sílaba aguda, propia de paraules extrangeres, el geni de la llengua castellana la transforma gayrebé sempre en *n*, com es ara en Adam, Betlem, Joaquím, Annobom, Cafarnaúm.

Segons les notes de la Tresorería Real de 1487 y 1488, consten les quantitats entregades a *Cristóbal Colomo, extrangero*; per lo que's veu la primera castellanisació del nom qu'evidentment era'l Colom català.

Però'ls documents provatoris que no tenen retop, són les dues cartes del 1473, referint a Lluís de Santàngel y a Gabriel Sanchez

el descobriment de les terres que més tart varen anomenarse americanes, en les quals ell mateix s'anomena Colom. Fins en les traduccions, se conserva intacte'l llinatge, com se pot veure en la primera edició feta en llatí a Roma, que comença: *Epistola Cristofori Colom*.

Hi ha un document notabilíssim, qu'encara qu'actualment no's trobi y ab tota probabilitat haurá desaparegut per sempre, demostra plenament l'assert que's ve sostenint: En Ferrán Colom, fill del navegant que va reunir la célebre Biblioteca Colombina, anava anotant metòdicament les adquisicions que feya, en els quaderns disposats al efecte y en un d'ells, deya textualment: *Cristóforo Colon*.—*Letra enviada al escribano de racio. 1493. En catalán. 4643*. Lo de que consti aquí'l cognom ab *n* final, no té res de particular, perque ja se sab qu'ell ab posterioritat a primer viatge, va adoptar la forma en que'ls castellans l'anomenaven y axí dissimulava més la personalitat, per els motius especials qu'ell tindria. Lo substancial, es que la carta fos en cata.à, lo qual prova sa procedencia,

Y no's pot tractar d'una equivocació del seu fill, per quant a Estrasburg en 1497, va publicarse l'esmentada carta en alemany, fent constar qu'era traduhida del catalá y del llatí.

Aquesta carta que segurament va ser l'original de la traducció castellana ha desaparegut, com altres tantes coses de la Biblioteca y especialment lo referent a la successió del patrimoni, objecte d'un gran plef.

La traducció castellana auténtica del 1493, va ser adquirida per la casa Quaritch de Londres, que'n va publicar un fac-símil, acompanyat d'un estudi erudit fet per un tal M. K. provant com en tan curt text, hi havia 46 catalanismes.

En Celes García de la Riega que si no ha provat que Colom fos gallech, ha despertat la qüestió donant moltes proves de com no podia ser italiá, troba en la toponimia colombina la demostració de ser Galícia'l lloch de naxensa de Colom. Però dista molt de ser exacte; els noms de Sant Salvador, Santa María de la Concepció, etc., lo mateix poden ser gallechs que catalans y justament el nom de Santa María, pot acusar més proves en favor de Catalunya, ahont el culte a la Mare de Deu, ha sigut sempre mantingut d'una manera extraordinaria.

El Sr. Ulloa, contradiu varies denominacions que troba que no són gallegues, sino catalanes.

Una n'hi ha que per als galleguistes té un gran valor: A la part

oriental de l'isla de Cuba, va denominarla *maizi* y axò diuen que no hi a lloch a cap dubte, qu'es gallech, puix *e mais sí*, equival al castellá *es verdad*. Però suposant qu'axò no fos una paraula india com crech, molt més s'avé al catalá *may sí*, ahont no s'ha de treure cap lletra perque resulti una paraula catalana, mentres qu'en gallech, s'en han de treure dues. Més crech que no s'en ha de fer argument, perque no sembla gayre llògich que's bategessin les terres ab noms semblants que resulten ridículs y en cambi Colom de la seva propia mà, havia dibuxat mapes ahont s'hi posaven noms dels aborígenes com Cibao.

El mapa llatí descobert en 1924 en la Biblioteca Nacional de París que se suposa si fora fet per Colom al anar a empendre'l viatge de descobriment d'América, va ser publicat per algunes ilustracions en tamany molt reduït y la major part de noms no's poden llegir, però s'hi poden veure per exemple *Cap Vert* y *Marroch* al Africa, que són evidentment catalans.

LA FAMILIA COLOM ERA DE CARTÓGRAFOS Y NAVEGANTS

Cristófol Colom, quan no navegava, feya cartes náutiques, segons afirma el P. Las Casas y ell n'estava ben enterat.

Ja s'ha referit la carta que té la Biblioteca Nacional de París, en la que per cert hi veuhem tots el pensament del navegant y fins la comprovació d'haver estat a Islandia. Traçada després del 1488, puix que hi figura'l Cap de Bona Esperança descobert en dit any, hi ha l'isla Antília o de les Set Ciutats, que per alguns era lo que's proposava descobrir Colom, encara que no dientho a ningú; perque com va trobar son fill entre'ls escrits autògrafos, en aquesta isla l'or estava barrejat ab la sorra.

Existeix un altre document cartogràfich de la seva propia mà, qu'es el croquis de les costes l'isla Espanyola (Santo Domingo) en la biblioteca del duch d'Alba.

Axò es ben poca cosa per cert, però hi ha testimonis irrecusables d'haver traçat varis mapes. En 1493, la reyna Isabel li escriu: *la carta del marear que habiades de facer, sí es acabada, me enviad luego*, publicada per En Martí Fernández Navarrete, lo mateix que la relació del tercer viatge en que diu: *Entretanto yo enviaré a vuestras Altezas esta escriptura y la pintura de la tierra*, que l'Alonso d'Hojeda declara haverla vista y a la qual s'hi refereix també el P. Las Casas.

Axí mateix se sab positivament que l'Hojeda, l'Alonso, Niño

y altres, en llurs viatges de descoberta, varen servir-se dels mapes traçats per Colom.

Per altra part, son germà Bartomeu, al anar a Inglaterra per proposar a Enrich VII el viatge per trobar el pas de les Indies, o per lo que fos perquè encara no está ben provat l'objecte, va caure en mans de pirates, que li varen robar tot lo que tenia y per viure, va haver de passarse molt temps dibuxant cartes náutiques, per lo qual tenia gran traça, segons testimoni del P. Las Casas.

De manera que's pot assegurar que'ls dos germans eren cartògrafos experts.

El tractadista Sr. Fernández Duro, fa indicacions sense donar detalls d'un mapa-mundi traçat per Bartomeu en 1488, un mapa del almirall de 1505 y un de Ferrán del 1527.

En quant a lo de ser navegants, gayrebé sembla inútil parlarne, perquè ben demostrat ho tenen, tant en Cristofol en sos 4 viatges a les terres que va descobrir, a més dels altres a diverses bandes, a Grecia, a Guinea, a Islandia y Groenlandia, però'ls d'aquests últims punts no están ben provats encara. El Sr. Ulloa, dona especial importancia a la carta qu'en 1502 va escriure als Reys Catòlics, en la qual diu: *Los que andan de Cádiz a Nápoles, ya saben, cuando pasan por la costa de Cataluña, según la sazón, el viento que han de hallar en ella, y asimismo cuando pasan por el golfo de Narbona. Estos que han de yr de Cádiz a Nápoles, si es en tiempo de invierno, van a vista de Creo en Cataluña por sostener más la bolina y cobrar las Panejas de Marsella a la yslla de Eres, y después jamás se desembarcan de la costa hasta llegar donde quer.* Per axò diu molt be'l Sr. Ulloa qu'aquestes frases només podia posarles allavors, el qu'hagués navegat per dits punts, lo qual havia de ser abants de 1486, o sigui suposant una vida consagrada a la cartografia y a la navegació.

Son germà Bartomeu axí mateix era un expert navegant y quan va estar de retorn a Espanya després del contratemps esmentat, va trobarse ab que En Cristòfol estava ja emprenent son segon viatge a América; per lo qual dirigintse a Valladolid, ahont hi havia la cort, els Reys Catòlics, sabent sa gran pericia náutica, li varen encarregar l'expedició de socors, composta de tres naus ab provisions abundants, y va fer rumbo a la Isabela, d'ahont ja havia sortit l'Almirall, però ahont va retornarhi, trobantse els dos germans, en setembre de 1494.

EN L'ACTUACIÓ DE COLOM S'HI VEU L'INFLUENCIA LLULLIANA

Colom, navegant y cartògraf entès (consti que no el suposo cap sabi, sino hàbil náutich y com a conseqüencia o causa, que tot podia ser, constructor de mapes) es natural qu'hagués estudiat algunes obres de Ramon Llull, ja qu'allavors no n'abundaven els autors tractadistes de tals materies.

Tots els conexements náutics de Colom, havien de ser apresos en les obres llullianes, del fundador de l'escola y dels seus afiliats, que varen durar llarch temps. Però per damunt de tot hi ha l'idea que va donar el beat filosof, de l'esfericitat de la terra y de la teoria de les mareas, en virtut de la qual hi havia d'haver un altre continent al occident del antich format per Europa, Assia y Africa, que establint la ponderació de terres en l'esfera terrestre, empressonés lateralment el mar y axí en abdués costes podia desenrotllarse el moviment periòdich de les mareas.

La ruta de les especies o sigui de la Índia, no s'acabava de trobar may, anant a buscarla per Orient, perque s'havia d'hanar a remontar massa cap al S. Ab axò, suposant (estem no ara, sino quan Colom forjava sos plans per el viatge de 1492) que si pogués arribar, els portuguesos voldrien per ells el descobriment y la qüestió era veure si se'ls podia guanyar per mà. La solució del problema, l'hi donava la teoria llulliana, puix que sent rodona la terra, sortint dels ports del occident europeu, de la mateixa manera podia arribarse a les Indies, cosa qu'era veritat, si no s'hi hagués interposat Amèrica, que es ab lo qu'ell va topar, per axò's creya haver descobert les Indies occidentals. Però lo essencial en el seu pensament, era que solcant l'Atlàntich, en qualsevol direcció, havia de trobar la costa y potser hi entrava, també, la cobdicia de pendre possessió de l'isla Antília.

La doctrina del gran polígraf, havia de ser la base dels que's volguessin dedicar científicament a la navegació. No solament tractava l'esfericitat de la Terra, endevinava les mareas y preveya l'existència del continent batejat sigles després amb el nom d'Amèrica, sino que parlava dels antípodes, divulgava'l conexement de la brúxola qu'ell s'enduya sempre en sos viatges y qu'era un instrument que's feya a Mallorca, lo mateix que les cartes de navegar. El sabi Llull va construir un astrelabi a fi de que's pogués saber tot anant per mar, l'hora de nit qu'era; va inventar a més una figura molt enginyosa destinada a averiguar ab facilitat la situació

de la nau a qualsevol instant, lo que va ser precursor del *quartier de reduction*, usat encara avuy dia; fins va escriure un «Art de navegar».

Se comprèn perfectament donchs, que l'obra y l'escola de Ramon Llull, influís poderosament en Cristòfol Colom.

Però es més: no solament s'ha de veure en aquest últim el pensament nàutich del primer, sino que s'hi troba'l mateix misticisme exaltat (real o suposat, que no es pas qüestió d'anarho ara a esbrinar) ab l'afany de fer prosèlits, el voler rescatar de les mans dels turchs els Sants Llochs, per lo qual va anar a descobrir les noves terres, la devoció a l'Inmaculada Concepció y fins les disposicions cabalístiques de lletres usades com avant-firma y l'afició a les profecies. Per aquestes era que's deya, que s'ajuntaríen els extrems de la Terra y's reuniríen tots els països fins els més llunyans y desconeguts, sots el govern universal de l'Església.

Fins crech que'l nom de Cristòfol, es sugerit per son pensament decantat cap al simbolisme y per axò no hi havia millor que *Christophorus*, o siga portador de Crist, en el sentit de radicar sempre en son cor y en sa imaginació.

Probablement, no era aquest el nom de fonts, que per altra part devia tenir interès en que fos ignorat de tothom, sobretot dels reys y de la cort, ja qu'ab tant d'interès en sollicitava l'apoy y no podia inspirar en conseqüència, el més mínim rezel.

MOTIU DE CALLARSE COLOM EL LLOCH DE NAXENSA

Aquest es el punt més difícil d'averiguar en tot lo relatiu a la vida de Colom.

Evidentment que no era cap sant y per axò no se l'ha beatificat, tal com se proposava, no obstant y lo molt que va fer en prò de la religió. Era massa cobdiciós, son govern a l'Amèrica, va ser fatal per els indians y sa vida privada presentava alguna tara, que si la gent d'allavors y fins molta de la d'ara perdonen, may podria constituir una exemplaritat per santificarse.

Més no es pas axò lo que l'induiria a amagar l'origen y potser el nom de fonts, fent de passada qu'ab el temps volgués disfreçar del tot sa personalitat, modificant lleugerament el nom de casa perque no pogués delatar la procedencia catalana.

Podia ser juheu, es a dir *xueta* (juheu convertit) o haver comès actes que'l rey no'ls hi pogués perdonar may.

En el primer cas, hauria pogut ser suspecte d'heretgia, perque

no's creya gayre en les conversions dels juheus fetes gayrebé sempre a la força y en circumstancies molt doloroses, obligàntse a abjurar de llurs creencies, sots els càstics més terribles. De tothom es sabuda la degollina general qu'hi va haver en 1391, seguida d'una pila de conversions les quals varen continuar en 1413 a conseqüència del concili convocat a Tortosa per Benet XIII y justament en l'època d'armarse l'expedició per anar a descobrir les terres d'enllà del Oceà, estava en la consciencia pública, que's donaria'l cop fatal a la societat jueva espanyola. Tant es axí que l'esperit intolerant del Cardenal Cisneros, va obtenir dels Reys Catòlics, l'ordre d'expulsió de tots els juheus d'Espanya, el 31 de març de 1492 y l'expedició de Colom, sortia del port de Palos el 3 d'agost del mateix any.

Axò es molt posible; precisament en 1479, era condempnat a Tarragona, un juheu anomenat Antoni Colom y són molts els juheus de dit nom qu'hi havia escampats per les Balears, Catalunya, Saragoça y en general per la Corona d'Aragó, d'ahont varen anàrsen a conseqüència de l'expulsió, refugiantse a varies bandes del estranger, al Orient, al N. d'Àfrica, a França, Holanda, etc.

La troballa del Sr. Carreras Candi, d'una carta feta a Barcelona en 3 d'octubre de 1473 per els còsuls de la mar, avisant als pobles de la costa, qu'hi havia un corsari anomenat Colom qu'ab set naus armades acabava d'arribar a Alacant, havent destroçat la petita esquadra del Comte de Prades, fonamenta una altra suposició. Es a dir: un corsari anomenat Colom, a les ordres del rey Renat d'Anjou, elegit per els catalans en odi a Joan II y especialment a sa muller Joana Enriquez, s'havién triat el monarca francès, després del desengany d'haver nomenat a Enrich IV de Castella y d'haverse mort En Pere condestable de Portugal. La mort de la reyna va fer fer les paus entre Joan II y Lluís XI, justament allavors que Colom acabava de desfer l'esquadra del destituit monarca araganès, qu'era'l pare de Ferrán el Catòlich.

Suposant qu'aquest Colom fos el corsari esmentat, triomfador de l'esquadra de Joan II. per més senyes, ja's deixa veure clarament qu'aquell faria'ls possibles per no poder ser may identificat, puix ab seguritat que'l fill, no hauria distingit al enemich del seu pare, ni li hauria facilitat els medis per dur a terme l'expedició marítima, que tanta celebritat li havia de donar.

L'ocultació de la propia personalitat donchs en abdós casos, es perfectament lògica.

Y no tracto de suposarlo pirata, com s'ha arribat a dir si fora

possible, per més qu'en aquell temps, no solament eren els musulmans, principalment els berberins qu'exercien la pirateria, sino que molts cristians renegats y aparentment creyents, s'hi dedicaven també, com sigles després feyen el comerç dels negres.

Les Balears, havien sigut sempre escola de grans mariners, els quals si són bons, fan el comerç o la guerra lícita y si són de la mànega ampla's dediquen al contrabàndol, al negoci d'esclaus o a fer de pirata, segons l'època.

Basti citar el fet de Jaume II qu'en 1305, va enviar a Berenguer Buçot perquè dongués plena satisfacció al emir de Tunij Abu Asida, per l'acte de pirateria de Simon Ricard, apresant a Trabulus una nau tunecina ab mercaderies y passatge.

No trobaria gens estrany, que'l propòsit evident de Colom en amagar son origen, fos la causa del silenci que's nota en els escrits de l'època; puix sembla incompreensible que per exemple en el «Llibre de novells ardits» ahont s'anotaven diàriament els successos, haventnhi de ben insignificants, no s'esmenti per res la recepció que'ls Reys Catòlics varen fer a Barcelona, ahont va anar a trobarlos Cristòfol Colom al retornar de son primer viatge. Segons l'historiador nortamericà Enrich Harrisse, que va fer una obra magna referent a dit personatge, la cerimonia no podia ser abans del 20 d'abril de 1493 y per aquells dies ni en cap altre, el Dietari del antich Consell barceloní, porta res que pugui referirshi directa ni indirectament. Segons En Rubió y Ors, en un dietari del sigle xvii, escrit per En Monfar, el 3 de maig (no d'abril com expressava, perquè allavores Colom era a Sevilla) varen ser batejats a la Seu, sis naturals de les Indies, apadrinantlos el Rey y el príncep Joan.

Tenint per inexacta l'inusitada pompa que posteriorment va assegurar-se haver revestit l'acte de la recepció, no es de creure que passés enterament desaperebut. La versió que modernament s'ha donat, de que veyent Barcelona que'l descobriment del nou continent li havia de dur la ruína del comerç, va ser la causa del silenci, no pot convèncer a ningú.

Aquella, era l'època dels descobriments y l'arribada d'un explorador a noves terres, no produhía sensació enorme. La causa ha de ser una altra, que pot veures en la lluyta a ultrança que Catalunya va sostenir contra Joan II; y com en la conciencia de tots estaven els noms dels que'l varen combatre, un sentiment de prudencia, devía dur a caïlar el nom y tot lo que's referís al enemic del pare del rey, per no posar en evidencia, als defensors de la causa catalana.

EN L'EPOCA DEL ALMIRALL, ABUNDAVA MOLT A MALLORCA
Y ESPECIALMENT A PALMA Y A SOLLER, EL COGNOM COLOM

Si be es veritat que Colom es en catalá y que lo mateix pot trobarse al Rosselló, qu'a Catalunya, qu'a Valencia, qu'a les Balears, sembla qu'en aquestes isles y d'una manera molt especial a Mallorca, es allí ahont hi està principalment vinculat.

Porten el nom de *Colom*: un islot situat al N.O. de la punta Albufera en la costa N.E. de Menorca; un port en la banda S.E. de Mallorca anomenat també Porto Colom a cosa de 13 km. de Felanitx, qu'es per ahont aquesta població fa'l comerç de cabotatge; y varies cases de pagès mallorquines. De manera, que s'está en presencia de varies causes generadores de llinatges, com veyem en noms d'isla, per exemple: Mallorca, Cabrera, etc., en noms de població, com Solsona, Tárrega, Tortosa, etc., y en noms de masíes, com Mas de Xaxars, Calsina, Puig de la Bellacasa, Oriola, etc.

Y qu'es abundantíssim a les Balears el cognom Colom, ho demostra l'història. No més cal fullejarla, per trobarlo a cada pas, desde'l patró de la nau que va recollir a Bugía en estat agònich a Ramon Llull qu'acabava de ser lapidat (segons conta la llegenda) duentlo a Mallorca, fins al capitost de les germanies mallorquines. En aquestas turbulencies famoses, ocasionades per el mal govern en temps de Carles I, en 1521, es a dir, als 15 anys d'haver mort el nostre navegant, després de la fugida del virrey de Mallorca, En Joan Colom va erigirse en capitost del moviment. Ell exercia de dictador y va nomenarse una guardia de sa absoluta confiança, entre la qual hi constaven 5 individus que's deyen Colom y un dels «agermanats» que va figurar bastant, era un tal Pau Colom.

Més ensà, són molts els d'aquest nom de casa, pero ja no tenen interès per lo que's tracta.

No obstant, allí ahont sembla ser el nucli del llinatge per lo repetit que's troba, es a Sòller, veyenthi en 1450 un tal Jaume Colom, que va ser elegit juntament ab 5 més, perque anessin al campament dels revolucionats, ab motiu de la mala administració qu'havía exasperat al poble, la qual ja havia sigut molt abans, causa de la matança general de juheus en 1391. Els comissionats, varen arreglar l'assumpte com els va ser possible y el mateix Colom va haver d'intervenirhi posteriorment, facultantse en 1451, per firmar l'acort en nom de la ciutat, ab els que la sitiaven, alguns dels quals eren suspectes d'estar ab tractes ab Renat d'Anjou, per entregarli l'isla de Mallorca.

Al cap de 10 anys, un sollerich, En Joan Colom, ocupa la dignitat política de conseller del reyalme y aquest nom se'l troba figurant abundantment en la documentació de l'època, qu'es la que fa principalment per el cas, ja que posteriorment se'l veu també sovintejar molt, entre gent de tots estaments. Per formàrsen una idea exacta, bastarà només citar el fet de que en 1515, va saberse que'l temible pirata Barbarroja semblava que's dirigia cap a les Balears, a fer les ratzies acostumades. L'alarma va ser grossa y les autoritats ab el vehinat, varen cuytar a armar lo que'n deyen els «homes d'honor», allistàntsenhi 435. Doncs en aquest petit exèrcit, hi figuraven 20 individus que duyen el cognom patern de Colom. La xifra no pot pas ser més eloqüent, puix de cap altre llinatge s'en hi comptaven tants.

Es clar que Cristòfol Colom podia haver nascut en qualsevol altra part, fins en l'interior de Catalunya; però prescindint d'altres rahons, sembla que per el sol fet d'abundar tant a Mallorca y especialment a Sòller, dit nom de casa, es aquí ahont s'han de dirigir principalment les recerques (*).

**RELACIONANT ELS FETS, S'ARRIBA AL CONVENCIMENT MORAL
DE QUE CRISTOPOL COLOM ERA MALLORQUÍ, FOS DE SOLLER,
DE PALMA O D'ALGUNA ALTRA BANDA**

Es hora de lligar caps.

Tenim que'l nom de casa de Colom, no solament es catalá, sinó qu'ho es axí mateix son llenguatge, com ho demostra la carta que en 1493 va escriure al «escrivá de ració», els molts catalanismes dels seus escrits y els noms catalans en els mapes qu'ell havia traçats.

Però catalá ¿d'ahont? Si's té en compte, que la familia Colom, ho era de cartògrafos y navegants, ja involuntariament pensem en Mallorca, ahont desde'l sigle XIII hi havia la veritable escola de mapes, creadora del portolà normal que'ls italians varen copiarlos no adaptantlos a les propies mides itineraries, fins al sigle XVI. En Nordenskjöld y En Hermann Wagner, testimonis de major excep-

NOTA.—Prescindexo d'anar a buscar gent del mateix cognom en altres bandes, en les quals s'en hi troben sovint. El Sr. Ulloa'n cita alguns; en diferents articles publicats ara en la premsa de Catalunya, s'en senyalen també; fins el procurador de la reyna Elionor, se deya Guillem Colom y en l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Secció I, Processos de Corts núm. 4) se veu com es convocat perque assisteixi a la cort de Valencia de 1360, en nom propi y com a procurador de la reyna.

ció, ho afirmen axí, respecte a les cartes catalanes, però qu'ara s'ha de precisar més y s'ha de dir que les més notables dels sigles xiv y xv, són les dels mallorquins Angelí Dulcet, Abraham Cresques, son fill Jafuda, Guillem Soler, Mecí de Viladestes, Gabriel de Vallseca, Pere Rossell y el coetani de Colom, Salvat de Pilestrina. El ser navegant, també era una condició ben propia de les Balears, per la situació insular y la proximitat de Catalunya y València, França y Italia, Còrcega y Sardenya y per la banda del Africa, Marrochs, Argelia y Túniç.

Per axò es qu'en totes èpoques ha sigut patria d'homes de mar y fins en els últims dos sigles, no més cal evocar els noms de Barceló y Ferragut, per donarne fé.

L'evidencia de veures en l'actuació de Colom, l'influencia lliana, tant en lo que's refereixi a la part científica y en sa aplicació náutica, com en la part religiosa y mes be podria dirse de fanatisme ratllant en l'iluminació, sembla senyalar cada cop ab major fixesa, a Mallorca.

L'enigme gros de la qüestió de Colom, es el porque ell amagava sa veritable personalitat y segurament qu'era per sa condició de juheu convers, o per la de corsari havent combatut ab èxit contra el pare del rey; axò suposant que no's poguessin reunir abdués condicions alhora. Si's tracta de xuetes, es Mallorca'l lloch més indicat y si's tracta de corsaris, també; porque allí havien après a serho y a defensarsen, del temps dels fenicis ensà y especialment els vàndals, normands y berberins els havien servit de model.

Tants indicis importants qu'afecten íntimament al origen, desenrotllo y plè èxit de l'empresa colombina, arriben al convenciment de que Colom era catalá, fill de Mallorca, fos de la matexa capital o de Sòller, ahont abundaven tant la gent d'aquest llinatge.

L'història está plena de personatges nimbats de llegenda y per axò resulten tan admirats per la posteritat, malgrat dels punts dubtosos que presenten en llur vida. La fama y la popularitat de Carlemany, del Cid y de tants altres, les hi ha donades la llegenda, més que l'història. Y ab En Colom, tot es legendari: desde'l lloch de naxensa, fins allà on varen ser portades ses despulles, ab els diferents episodis: de sa instrucció en l'universitat de Pavía; de la protecció exclusiva de la reyna Isabel empenyantse les joyes; del naufrech que li va indicar l'existencia del nou món, la relació del seu primer viatge que va fer, ficantla a dins d'un barril y tirantlo al mar en les Antilles, creyent de que no podrien resistir el temporal; el despit de Pinzon al veure que l'almirall havia arribat be a

Espanya y no podent atribuirse la gloria del descobriment, va morir de pena; l'entrada triomfal y solemne recepció a Barcelona que li varen fer els Reys Catòlics y l'àpat consegüent, en el qual l'insidia d'un envejós li va suggerir l'acudit de fer aguantar dret un ou; lo malament que va ser tractat al arribar a Espanya, després del procés que li va formar en Bobadilla; l'haverse quedat en la més gran misèria, a conseqüència de lo mateix; el testament fet poch abans de morir, evidentment apòcrif; fins l'armadura que se li atribueix, era de Felip IV y l'haverli tret la gloria de donar el nom al continent que va descobrir, es altra llegenda, perque Amèrica es una paraula en llengua maya, que vol dir «país ventós», no procedint de cap manera del florentí Vespuccio, que no's deya pas Amèrich, sino Alberich.

Tot s'ha de revisar donchs y veure si's pot determinar documentalment el lloch de naxensa y el motiu perque ell l'amagava, que no es pas que sigui un exemple únich. El seu coetani y navegant, cartògraf y descobridor de l'Amèrica del Nort Joan Cabot, no se sab allí on va néixer, ni quan, ni la data de sa mort; fins de son fill Sebastiá cèlebre navegant també, s'en ignoren l'any y el lloch de naxensa,

A Mallorca es de creure que's trobará la clau del misteri y podrà afegir el nom gloriós de Colom als molts que ja ha donat a la ciencia geogràfica y a la pràctica de solcar els mars del un cap al altre.

Colom mallorquí, es a dir de terra catalana, constitueix el magnífich corolarí de l'obra metòdica a partir del segle XIII creant el portolá típic; del examplament dels conexements geogràfics ab viatges, expansió política, ambaxades y peregrinacions, que varen portar a fundar l'inmortal escola de Sagres a Portugal, dirigida per un fill de Mallorca, la qual inaugura l'era dels descobriments y ab ells l'edat moderna, arrencant del conexement de les Amèriques.

Tot está tant íntimament lligat doncs, que sembla lo més natural que de l'isla de Mallorca, pàtria d'homes de mar, de guerra y de ciencia, hagi sortit un de tantíssims del llinatge Colom, qu'hagi afegit el trascendental descobriment d'Amèrica als altres notabilíssims fets de sa brillant historia (*).

R. SERRA Y PAGÉS.

(*).—Sempre que's tracta del descobriment d'Amèrica, s'entén per els efectes pràctics y el conexement general de la gent. La Groenlandia ja havia estat colonisada per els danesos, Leif havia visitat les costes de l'Amèrica del N. l'any 1000, y en època bastant reculada, hi havien arribat budhistes de l'Indo-Xina, dedicantse a la predicació. Fins alguns creuen, que'ls fenicis ja hi havien anat.

Primer Aplec Excursionista de les Comarques Tarragonines

A les primeres hores del matí del dia 22 de maig, una riuada d'autos, autocars, carros i gent a peu envaïa el gloriós cenobi de Santes Creus, per tal d'assistir al primer aplec excursionista, organitzat per les entitats excursionistes i esportives de les comarques tarragonines. La plaça major s'omplí de multitud i en totes les cares es palesava la joia per l'èxit que, certament, assoliria la festa.

A les nou del matí, la porta barroca d'accés al recinte interior ja no podia engolir l'allau de vehicles de tota mena que, procedents de Tarragona, Reus, Valls, Vendrell i Montblanch, i també de Barcelona, anaven arribant plens de gent, entre la qual es destacava la joventut riallera i curulla d'entusiasmes. Ben aviat es constatà que l'èxit estava assegurat, i que acudiria a Santes Creus una generació com mai no s'havia vist en aquell Monestir.

Tot d'una, la campana de l'església tocà a missa, i l'espaiosa nau del temple s'omplí de gom a gom d'una gentada frisa de retre tribut de condol a l'infortunat company d'excursionisme Rafael Morant, en recordança de la mort desgraciada del qual es celebrava aquella missa.

El senyor Rector, que actuà de celebrant, féu una sentida i emocionadora plàtica, lloant les excel·lències de l'excursionisme emprat amb mètode, i es permeté donar alguns consells al jovent per tal que aquest esport, indubtablement el millor, assoleixi en el seu esperit la màxima virilitat dintre un ambient fermament religiós. Acabà la peroració felicitant als organitzadors per l'èxit de l'Aplec i per l'encert en haver escollit el Monestir per a celebrar-lo, i donà la benvinguda a tots els concurrents.

Durant la missa, les veus gentils i fresques de les xiquetes de Valls, sense preparació de cap mena, inundaren el temple de solemnitat i misticisme amb els cants del *Credo*, de Mossèn Romeu, *Al Cel Blau*, de Millet, la *Salve* i el *Violai*, les estrofes del qual foren cantades amb amor i tendresa per la senyoreta Parera, de Valls, donant-les una pietat i sentiment que pla bé encomanaren

als oients profundes esgarrifances d'emoció. Tothom sortí ben complagut de la festa religiosa que s'acabava de celebrar.

Mentrestant, la plaça major bullia d'animació. Colles de novinguts l'havien envaït i la multitud anava creixent fins a sobreixir-se per tots els voltants i pels edificis del convent.

Tothom esperava les sardanes. La Font de Sant Bernat del centre de la plaça, amb els ramells de minyons enfilats fins al cim, semblava un grandios raïm. Les escales de l'església, amples i esmolades, eren atapeïdes de gent. Els balcons de les cases veïnes mostraven les cares boniques i alegres de la joventut, amb els seus vestits de color de primavera; i el sol, amb la seva brillantor migdial, pren part a la festa. Ni un llegany de núvol no s'albira en el firmament.

Celebrada una cursa de marxa lliure, de deu quilòmetres pel bosc de Sant Sebastià, s'organitzaren les sardanes en un santiamén al so de la cobla La Principal de Valls. Llavors les noies i els minyons es donen les mans, i tothom vol ésser a les rodones, que es multipliquen fins a sobreixir-se de la plaça, i es fan i es desfan com per art d'encantament, mentre altra gernació s'escampa pels claustres i per tots els indrets del Monestir per tal d'admirar les seves belleses.

Després, l'Esbart Dansaire de Reus, lluint la seva barretina musca, ballà el *Galop de Cortesia*, *La Bolangera*, *L'indiot*, *La Castanya* i el *Ball Cerdà*. Els aplaudiments que el poble els tributà foren ben merescuts. Els elogis anaven de boca en boca sense miraments.

Els capdavanters de l'excursionisme assistents a l'aplec posaren un telefonema d'adhesió i salutació a Mossèn Jaume Collell, en l'homenatge que en aquells moments es celebrava a Vich.

El dinar de germanor excursionista es celebrà amb assistència d'uns seixanta comensals i sota la presidència del senyor Maspons i Anglasesell, president del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, acompanyat del senyor Font de Rubinat, senyor Fidel de Moragues i d'altres personalitats de l'excursionisme català i de les comarques farragonines en particular. Uns oportuns *bans* dirigits pel senyor Danés clogueren l'acte.

En aquest moment l'albareda de vora el riu Gaià, que banya els peus del tossal on s'aixeca el Monestir, donava bo de contemplar. Arreu es veien fogueres fent bullir les cassoles d'arròs, mentre els més valents d'estómac, asseguts en rodones damunt la catifa d'herbei i per entre els rierols, assaborien les viandes fredes,

i tothom estava content sota la vincladissa, suau i manyaga dels àlbers i xops gegantins, plens de fulles platejades i a mercè de la xerradissa de l'ocellada, que corria de branca en branca tot enyorant l'hora pròxima d'arriplegar les deixalles.

A la tarda, nous contingents de concurrència arribaren de per tot arreu dels voltants, i allavors els més arriscats en càlculs de multituds asseguraren que la gentada arribava a unes tres mil persones.

Altra vegada s'oïren les notes melangioses de la sardana, els rotllos s'anaren fent i desfent com abans de dinar, l'Esbart Dansaire repetí les ballades, el senyor Maspons féu el repartiment de premis als guanyadors del concurs del matí i en les fesomies de tothom traspuà l'alegria i la satisfacció per l'èxit franc i esperançador d'aquest Primer Aplec Excursionista de les Comarques Tarragonines.

Del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA hi assistiren el seu president senyor Maspons i Anglasell, i els membres senyors Massuet, Massot i Blasi. Des d'aquestes planes donem les més expressives mercès als organitzadors i concurrents de l'Aplec, per les atencions que tothora tingueren als representants del nostre CENTRE.

F. DE P. BLASI

Maig, 1927.

Crònica

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

JUNY-JULIOL 1927

COLOM I ALGUNES PÀGINES TÈRBOLES DEL DESCOBRIMENT D'AMÈRICA. —Sota aquest títol donà el senyor Gonçal de Reparaz, el 22 de juny, una conferència. La sala de conferències es trobava plena de gom a gom quan el conferenciant inicià la seva parla.

La conferència del senyor Reparaz versà principalment sobre la «Història de les Indies» del gloriós protector dels indígenes americans, el Pare Las Casas, de l'Ordre de Predicadors, que heroïcament lluità contra els abusos de força i crueldats sense nombre efectuades pels *Conquistadores*. Digué que la seva parla seria principalment la lectura del pròleg que té fet a la mentada Història de les Indies, d'imminent publicació, obra a la qual, fins ara, s'havia fet un veritable *boycott*, prenent que era la base prin-

cipal de la *Leyenda Negra*, quan en veritat és el major monument que l'esperit cristià i la caritat han bastit en terres americanes.

Estudià en primer lloc la situació social i econòmica de la Península en efectuar-se el descobriment del continent americà i la subsegüent emigració en massa a la caça dels tresors somniats.

Examinà després la personalitat de Colom. Aquest obtingué el principal ajut econòmic de Santangel, el tresorer aragonès dels reis catòlics; Santangel estava casat amb una dama de nissaga hebrea, i d'ací la vaga sospita de què Colom, ajudat pels jueus, fos també d'origen israelita. Com que l'expedició es realitzà gràcies a l'auxili financer dels aragonesos, el senyor Reparaz digué que el famós dístic referent al descobriment deuria completar-se així: *A Castilla y a León nuevo mundo dió Colón, pero lo pagó Aragón.*

Una vegada iniciada la colonització, entra en escena el P. Las Casas. El famós dominic aixeca una protesta indignada contra els horrors de la primera colonització, revoltant-se contra les exterminacions en massa i altres crueldats increïbles, afegint molt sovint per donar absolut caràcter de veracitat a les seves afirmacions, *yo lo vide*. Com que la codícia dels expedicionaris es veié contrariada amb la seva campanya, s'empraren tots els mitjans, a Amèrica i a la Metròpoli, per eliminar-lo; però ell, en mig de tants perills, continuà la seva obra impàvidament.

El senyor Reparaz pintà les figures d'alguns dels personatges de l'època, com Fonseca, Bobadilla, i el cruel i traïdor Ovando, el qual, fingint-se amic de la reina Anacaona, s'apoderà a traïció d'ella i dels seus súbdits indefensos, no deixant-ne ni un amb vida.

Per sobre totes aquestes misèries s'aixeca la figura gloriosa i pura del P. Las Casas defensant desesperadament els seus indis. Ell obtingué les primeres lleis de protecció als indígenes americans, timbre gloriós dels legisladors d'aquells temps. Las Casas lluità tota la seva vida, contant en les seves campanyes amb l'ajut de l'Ordre de Predicadors: fins en els seus darrers moments, als noranta dos anys d'edat, sentat en el seu llit de mort, recomanava als seus germans de religió la continuació de la seva obra de redempció dels indis.

El conferenciant acabà dient:

«He esbrinat que els contactes entre races de desigual estat de cultura i poder, es produeixen sempre entre violències, sang i lladrònics. La sola diferència entre ahir i avui està en què a Las Casas el deixaven predicar amb llibertat contra la tirania, la corrupció i les atrocitats. A desgrat de la independència de què donà proves

en tots els seus escrits, contrariant quasi sempre la mentalitat i els procediments de la seva època, ningú, ni la Inquisició, ni els representants del poder públic, li impediren d'escriure lliurement. Benaventurats aquells temps de llibertat...!»

Una nodrida i prolongada salva d'aplaudiments acollí la conferència del senyor Reparaz, que havia estat escoltada amb visible interès i freqüents mostres d'aprovació. Bon nombre dels concurrents s'aproparen a felicitar-lo.

SOBRE LA CATALANITAT DE CRISTÒFOL COLOM.—El dia 6 de juliol, l'eminent folklorista senyor Rosend Serra i Pagès, donà una conferència sobre la catalanitat de Colom. Després d'un elogi complet al magnífic treball del senyor Ulloa, que ha despertat un interès vivíssim sobre l'origen de Cristòfol Colom, el conferenciant exposà gran abundor de dades i, relacionant els fets, arribà al convenciment moral de que Cristòfol Colom era mallorquí. Sembla que la idea d'ésser Colom fill de Mallorca, no és més que el corolari lògic de l'ambient, de la gent que la pobla i de les vicisituds de la seva brillant història. El senyor Serra i Pagès fou escoltat atentament per la concurrència que l'aplaudí ben justament en acabar la seva conversa.

LES ORGANITZACIONS PER A L'EDUCACIÓ DE LA JOVENTUT A L'ESTRANGER.—El dia 8 de juliol, el senyor Josep M.ª Batista i Roca donà una conferència sobre aquestes organitzacions. Parlà dels *Sokols* de Txecoslovàquia, dels *Balila* italians i dels *Boy Scouts* anglesos i dels seus procediments per a la formació del caràcter dels joves. La conferència fou il·lustrada amb interessants projeccions.

JUNTA GENERAL ORDINÀRIA.—El dia 30 de juny tingué lloc la reglamentària Junta general ordinària de socis per a l'aprovació de comptes i provisió dels càrrecs de la Junta Directiva del CENTRE, la qual quedà constituïda en la següent forma: President: senyor Francesc de P. Maspons i Anglases; Vice-president, senyor Pelegrí Casades i Gramatxes; Secretari Primer, senyor Lluís G. Olivella i Aranas; Secretari Segon, senyor Gonçal de Reparaz (fill); Tresorer, senyor Joan Nonell i Febrés; Vocal Bibliotecari, senyor Josep Franch i Mestre; Vocal Conservador del Local, senyor Antoni Gallardo i Garriga; Vocals, senyors Manuel Comella i Seguí, Salvador Masuet i Amorós, Ferran Cuito i Canals, i els senyors Presidents de Secció.

SECCIÓ D'ARQUITECTURA.—President, senyor Pere Benavent de Barberà; Vice-president, senyor Manuel Mayol i Ferrer; Secretari, senyor Joan Vives i Figuerola; Tresorer, senyor Emili Sala i Pi-bernat; Arxiver, senyor Damià Ribas i Barangé; Vocals, senyors Artur Puig i Riera i

SECCIÓ DE FOLKLORE.—President, senyor Josep M.ª Batista i Roca; Vice-president, senyor Rosend Serra i Pagès; Secretari, senyor Joan Rigall i Casajoana; Vocals, senyors Josep Fontanet i Manen, Tomas Carreras i Artau, Agustí Duran i Sanpere i Pau Vila i Dinarés.

SECCIÓ DE FOTOGRAFIA.—President, senyor Francesc de P. Blasi i Vallespinosa; Vice-president, senyor Jaume Biosca i Jover; Secretari, senyor Josep M.ª Vilaseca i Ballbé; Tresorer, senyor Antoni Bergnes i Serrallach; Arxiver, senyor Rosend Flaquer i Barrera; Director del Laboratori, senyor Marcellí Gausachs i Gausachs; Vocals, senyors Joan B. Alà i Castellfort, Salvador Massuet i Amorós i Marcellí Soler i Biosca.

SECCIÓ D'ESPORTS DE MUNTANYA.—President, senyor Ignasi Folch i Girona; Vice-president, senyor Josep M.ª Guilera i Albinyana; Secretari, senyor Albert Oliveras i Folch; Tresorer, senyor Josep M.ª Estasen i Pla; Vocals, senyors Francesc Domenech i Cases, Josep Ribas i Seva, Joan Brunet i Pons, Eliodor Orfila i Castells i Josep M.ª Galilea i Solé.

SECCIÓ DE GEOLOGIA I GEOGRAFIA.—President, senyor Pau Vila i Dinarés; Vice-president, Mn. Josep R. Bataller i Calatayud; Tresorer, senyor Josep Andorrà i Viñes; Secretari, senyor Manuel A. Sancristofol i Arboix; Conservador del Museu, senyor Josep Closas i Miralles; Vocals, senyors Gonçal de Reparaz (fill) i Enric Ribas i Virgili.

SECCIÓ D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA.—President, senyor Pelegrí Casades i Gramatxes; Secretari, senyor Joaquim Gich i Martí; Arxiver, senyor Josep Garrut i Sala; Vocals, senyors Enric Vilaseca i Tock, Manuel Genovart i Boixet, Joan Bt.^a Fonta i Manau i Josep Sanvany i Blanch.

SECCIÓ D'ENGINYERIA.—President Honorari, senyor Pere Rius i Matas; President, senyor Salvador Filella i Bragós; Vice-presi-

dent, senyor Lluís Juanico i Cateura; Secretari, senyor Víctor Castells i Valls; Vice-secretari, senyor Lluís Creus i Vidal; Vocals, senyors Manuel Vilaplana i Pagés, Carles Godó i Valls i Pau Artés i Olivé.

COMISSIÓ DE PUBLICACIONS.—President, senyor Francesc de P. Maspons i Anglasesell; Vice-president, senyor Francesc de P. Blasi i Vallespinosa; Vocals, senyors Josep Franch i Mestre, Gonçal de Reparaz (fill) i Josep M.ª Guilera i Albiñana.

COMISSIÓ DE REFUGIS.—President, senyor Francesc de P. Maspons i Anglasesell; Vice-president, senyor Manuel Comella i Seguí; Vocals, senyors Lluís Estasen i Pla, Enric Ribera i Llorens i Albert Oliveras i Folch.

COMISSIÓ DE COORDINACIÓ DE TREBALLS EXCURSIONISTES.—President, senyor Francesc de P. Maspons i Anglasesell; Vice-president, senyor Josep M.ª Batista i Roca; Vocals, senyors Josep Torent i Sostres, Lluís Creus i Vidal i Joaquim Saltor i Madorell.

COMISSIÓ D'INFORMACIONS.—President, senyor Francesc de P. Maspons i Anglasesell; Vice-president, senyor Ferran Cuito i Canals; Vocals, senyors Manuel Cases i Lamolla i Antoni Homs i Ferrés.

Noves

XALET DE LA RENCLUSA.—El dia primer de juliol, i seguint el costum dels anys anteriors, fou obert al públic el Xalet de La Renclusa, el servei del qual va a càrrec de la senyora Vidua d'en Josep Sayó.

XALET D'ULL DE TER.—Seguint la norma establerta en els anys anteriors, el dia 15 de juliol fou obert al públic el Xalet d'Ull de Ter, el servei del qual està confiat al senyor Joan Orriols.

REFUGI CÈSAR A. TORRAS.—Amb gran activitat s'està treballant en les obres de construcció d'aquest refugi, que ensems de constituir un monument a la memòria del que fou el capdavanter de l'excursionisme català en Cèsar A. Torras, tanta utilitat ha de prestar per a poder recórrer la interessant serra de Cadí. Segurament que abans de què vingui l'època de neus de la propera hivernada el refugi estarà ja totalment acabat i en disposició de poder ésser utilitzat. Es recorda als excursionistes i persones que guarden bona

memòria del malaguanyat senyor Torras que la llista de subscripció per a les obres de l'esmentat refugi continua oberta a la Secretaria del CENTRE.

ASSENYALAMENT DE CAMINS AL SANTUARI DE LA MARE DE DÉU DEL MONT.—Segons ens comunica el capellà custodi d'aquell santuari Mn. Enric Cunill, per tal de facilitar l'ascensió a tan interessant lloc, han estat marcats els camins que des de Beuda, Sagaró i Sant Martí Saserra condueixen al santuari. Ens plau divulgar aquest fet, que nosaltres considerem de gran importància, per tal que serveixi d'exemple i sigui seguit en altres contrades.

CONSERVACIÓ DE MONUMENTS.—Segons ens comunica el nostre volgut consoci senyor Jeroni Martorell, per fi s'han pogut realitzar les obres de conservació en l'arc romà de Martorell que eren de tan gran conveniència.

Altres treballs importants s'han fet i s'estan fent. Segueix la restauració de les esglésies visigòtic-romàniques de Terrassa (segles vi-xi); continua la de l'església de Sant Joan de Vilafranca del Penedès (obra gòtica de principis del xiv); ben aviat, l'Ajuntament de Centelles quedarà instal·lat novament, com en l'Edat Mitjana, a la Sala Consistorial de la Torra de les antigues muralles i en la casa anexa (segles xv-xvii). Altre treball interessant és en curs d'execució: a Sant Joan de les Abadesses s'hi fa una plaça, darrera de l'absis de Sant Pol (segle xi), per posar aquest en valor i evitar puguin mai amagar-lo construccions particulars; al mig de la plaça s'hi construeix una font, i al cim de la columna on rajarà l'aigua, una escultura, evocarà una llegenda popular pirenenca.

VISITA.—El CENTRE s'ha vist honorat amb la visita de l'il·lustre arqueòleg grec senyor Alex Philadelpheus, professor d'arqueologia de la Universitat d'Atenes, el qual tingué frases de gran elogi per a l'entitat i cedí alguna de les seves obres per a la Biblioteca.

Bibliografia

Del Tibidabo a Andorra a peu, en vuit jornades.— Un fullet en 12^a, 77 p.p.—Joan Sallent, Sabadell, 1927.

És un llibret molt curosament imprès per la casa Sallent de Sabadell i relata l'excursió feta per un soci del Centre Excursionista

del Vallès i altre del Centre Excursionista «Sabadell». Com diuen els seus autors, en escriure'l no han volgut fer més que expressar la íntima satisfacció d'haver travessat Catalunya a peu; cercave'm—diuen—la possessió de la terra nostra i l'obtinguerem pas darrera pas. Fan interessant el llibre una vera profusió de molt triades fotografies i una carta geogràfica en la qual estan assenyalades les vuit jornades, que és un veritable encert. La gesta dels dos anònims excursionistes és altament simpàtica i ha estat una bella pensada fer una edició tan acurada de la seva efusia travesia del terror pairal.

P.

Biblioteca

REVISTES INGRESSADES ÚLTIMAMENT.—Sumaris resumits.

APPALACHIA.—BULLETIN APPALACHIAN MOUNTAIN CLUB

Hall, Henry S.—*Mount Logan*.—1926-205.

Bent, Allen H.—*Early Appalachian Climbers in the Canadian Alps*.—1926-219.

Hickson, J. W. A.—*Mountaineering in the Canadian Alps. 1906-1925*.—1926-230.

Ellingwood, Albert Russell.—*The Call of the Tetons*.—1926-254.

Palmer, Howard.—*Travel and ascents among the highest Canadian Rockies*.—1926-257.

Pease, Arthur Stanley.—*A visit to northwestern newfoundland*.—1926-278.

Smith, Edward S. C.—*Larrabee and «The Backwoods expedition»*.—1926-284.

Tuckerman, Frederick.—*The golden age of the white hills*.—1926-291.

Kilbourne, Frederick W.—*A clozed & chapter of white Mountain history the Franconia notch as a summer resort*.—1926-298.

Harrington, Karl P.—*Appalachian Mountain Club Trail System*.—1926-313.

Palmer, Howard.—*Breaching the Barriers of Mt. Fryatt*.—1926-421.

Carpe, Allen.—*An attempt on Mt. Fairweather*.—1926-442.

- Fisher, Joel E.—*Winter climbing in the Alps*.—1926-446.
 Fynn, Val A.—*Mt. Everest*.—1926-455.
 Field, W. Osgood,—*The Fairweather Range*.—1926-460.
 Hart, Warren W.—*The Tradition of new River*.—1926-485.
 Smith, Edward S. C.—*An Early winter trip to Katahdin*.—
 1926-493.
 Peabody, Dean.—*Sierra Nevada excursion*.—1926-503.

NOVES ADQUISICIONS

- BIBLIOTECA DE TURISMO DE LA SOCIEDAD ATRACCIÓN DE FORASTEROS.—
 Vol. VIII *Gerona*, por Carlos Rahola; vol. IX *La Casa de la
 Ciudad de Barcelona*.—Barcelona.
- AYUNTAMIENTO DE PALAFRUGELL.—*Documentos y Antecedentes rela-
 tivos a la Propiedad del Santuario de San Sebastián*.—Pala-
 frugell, 1926:
- SERRA Y RAFOLS, ELIAS.—*El Descubrimiento y los Viajes Medioe-
 vales de los Catalanes a las Islas Afortunadas*.—Santa Cruz
 de Tenerife, 1926.
- VILA, PAU.—*La Cerdanya* —Barcelona, 1926.
- SAN MIGUEL DE LA CÁMARA, M. ET MARCET RIBA, J.—*Region Volca-
 nique d'Olot*.—Barcelona, 1926.
- BATALLER, J. R.—*Las Excursiones del Congreso Geológico de Es-
 paña por Cataluña*.—Barcelona, 1927.
- DANÉS I VERNEDAS, JOAN —*En Commemoració del Cinquantenari
 de l'Excursionisme Català. Excursió a Montserrat*.—Barcelo-
 na, 1927.
- Guía de Vizcaya*.—Bilbao, 1918.
- Hacia el Oriente*.—*Damasco, Cesarea de Filippo, Tiberiades II
 Tempio di Gerusalemme*.—Roma, 1917.
- MARÍN, AGUSTÍN.—*La I'otasa*.—Madrid, 1926.
- CLUB ALPIN FRANÇAIS.—*L'Organisation des Guides en Dauphiné.
 Le Club Alpin Français et la Société des Touristes du Dauphi-
 né*, par Pierre Lory.—Grenoble, 1926.
- VALETTE, DOM AURELIEN.—*Nota acerca de una nueva Especie de
 «Ofiuero» de Cataluña*.—Barcelona, 1927.

DONATIUS

UNION ROMANDE DU TOURISME.—*Tous en Suisse Romande!* (de l'autor).

ALBÓ, RAMON.—*Seis años de Vida del Tribunal Tutelar para Niños*, (de l'autor).

Alguns escrits del Professor Rosend Serra y Pagés, (del senyor Rosend Serra i Pagès).

MESTRE I NOÉ, FRANCISCO.—*Temps, Vida i Obres del Poligraf D. Jaume Tió i Noé*, (de l'autor).

Subscripció al Refugi Cèsar A. Torras

	Pessetes		Pessetes
ròssec	4004'65	ròssec	4960'15
Família Cirera	25'—	Joan Brunet	25'—
Rafael Patxot i Jubert	100'—	Francesc Sagalà i Vergés	10'—
Eugeni Brunet	7'50	Josep M. ^a Galilea	25'—
C. E. de Terrassa	57'—	Albert Oliveras i Folch	25'—
Centre de Dependents de Terrassa	16'—	Francesc Freixa i Casas	25'—
Manuel Font i Torné	50'—	Manuel Samitier i Trujols	25'—
Josep M. ^a Bofill	100'—	Lluís Vila i Abadal	50'—
Josep Pons i Soler	25'—	Ignasi Folch i Girona	50'—
Joan Queralt	25'—	Josep Botey i Riera	50'—
Miquel C. Arrau i Roger i Filles	125'—	Joan Botey	50'—
Joan Navarro i Alimbau	100'—	Ignasi Canals	25'—
Josep M. ^a Estasen	25'—	Albert Santamaria	50'—
Francesc Soler i Coll	25'—	V. de la Serra	25'—
Josep Amat	25'—	Maria Vidal i Riba	25'—
Enric Sagué	25'—	Montserrat Vidal de Solano	10'—
Joan Civil	25'—	Eduard Vidal i Riba	25'—
Josep Ribas	25'—	Eva Illing	10'—
Ricard Altaba	25'—	Manuel Conde i Orra	10'—
Eliodor Orfila	25'—	C. E. de la Unió Professi- onal de Dependents i Em- pleats de Comerç	30'—
Jofre Vila	25'—	Eduard Rodó	25'—
Miquel Gonzalez i Llubera	25'—	Estanislau Pellicer	25'—
Joan Sellarés i Vernet	25'—	Lluís Llagostera	25'—
Agapit Vallmitjana	25'—	Manuel Comella	25'—
Josep M. ^a Guilera i Albi- ñana	25'—	Lluís Coll	25'—
	4960'15	Josep Carbonell	25'—
			5655'15